

УДК 371.48

ВПРОВАДЖЕННЯ У ПЕДАГОГІЧНУ ПРАКТИКУ КАДЕТСЬКИХ КОРПУСІВ НАДДНІПРЯНЩИНИ У 1860-х рр. КОНЦЕПЦІЇ ВИХОВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ (ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Коміренко Ю.А., аспірант
кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Статтю присвячено дослідженню питань, пов'язаних із реформуванням у 1860-х рр. кадетських корпусів у військові гімназії та впровадженням у навчально-виховний процес концепції виховального навчання Й. Гербарта. Проблему розглянуто в аспекті етнопсихологічних чинників, які визначали специфіку педагогічного досвіду кадетських корпусів Наддніпрянщини в галузі виховання і робили такий досвід успішним, на відміну від решти губернських військово-навчальних закладів Російської імперії.

Ключові слова: кадетські корпуси, військові гімназії, виховне навчання, реформа освіти, менталітет, світоглядні цінності, свобода особистості, українське середовище, національний характер.

Статья посвящена исследованию вопросов, связанных с реформированием в 1860-х гг. кадетских корпусов в военные гимназии и внедрением в учебно-воспитательный процесс концепции воспитывающего обучения И. Гербарта. Проблема рассматривается в аспекте этнопсихологических факторов, определивших специфику педагогического опыта кадетских корпусов Надднепрянщины и сделавших его успешным, в отличие от других губернских кадетских заведений Российской империи.

Ключевые слова: кадетские корпуса, военные гимназии, менталитет, воспитывающее обучение, реформа образования, мировоззренческие ценности, свобода личности, украинская среда, национальный характер.

Komirenko Y.A. IMPLEMENTATION IN PEDAGOGICAL PRACTICE OF CADET CORPS OF DNIPRO UKRAINE IN 1860'S OF THE CONCEPTION OF EDUCATING STUDY (ETHNOPSYCHOLOGICAL ASPECT)

The article is dedicated to the investigation of the issues connected with the reforming in 1860's of cadet corps in military gymnasiums and implementation in learning and educational process of the conception of educating study of Y. Herbart. The problem was examined in the aspect of ethnopsychological factors, which determined the specific nature of pedagogical experience of cadet corps of Dnipro Ukraine in the field of education and made this experience successful, unlike the rest of provincial institutions of military education of Russia.

Key words: cadet corps, military gymnasiums, educating study, reform of education, mentality, ideology values, freedom of personality, Ukrainian environment, national character.

Постановка проблеми. Після скасування кріпацтва в Російській імперії розпочалась лібералізація різних сфер суспільного життя, зокрема реформування системи освіти, зорієнтоване на європейський досвід. Оскільки гостро стояло питання нових підходів до виховання, у російській педагогічній сфері популярності набувають ідеї німецького мислителя Й. Гербарта. Уже наприкінці 1860-х рр. офіційна педагогіка в галузі середньої освіти декларувала гербартівський принцип виховального навчання. У цей час військовий міністр Д. Мілютін розробив і реалізував програму військової реформи, у межах якої кадетські корпуси було перетворено на військові гімназії. Ідея навчання, яке виховує, у військових гімназіях здобула особливе визнання, бо це були заклади інтернатного типу, де вихованці жили постійно, і їхнє виховання було одним із найважливіших завдань педагогічного колективу.

Однак практична реалізація військової реформи зводилась до формального виконання офіційних настанов Головного управління військово-навчальними закладами, за винятком гімназій в українських губерніях, розвиток системи виховання яких дещо відрізнявся від решти губернських закладів, а ідея виховального навчання знайшла органічний ґрунт для її впровадження в навчально-виховний процес, що пояснюється етнопсихологічними чинниками. Саме завдяки українським освітянам відбулася адаптація європейських педагогічних ідей на російському ґрунті. Сьогодні аналіз і гідна оцінка національної педагогічної спадщини та досвіду у сфері військової освіти є актуальними, оскільки вони безпосередньо пов'язані з питанням безпеки інформаційного середовища України, і потребують неупередженого наукового підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу ідей Й. Гербарта

на розвиток педагогічної думки і впровадження концепції виховального навчання в систему освіти Російської імперії періоду реформ 1860-х рр. поставало в історико-педагогічних працях протягом усього ХХ ст. До нього звертались О. Музиченко, Ш. Ганелін, М. Алпатов, Г. Козлова, О. Тулупова та ін. Останнім часом увагу вітчизняних науковців привертають українські послідовники Й. Гербарта, зокрема Л. Герасименко проводить паралелі між психолого-педагогічними поглядами П. Юркевича і концепцією Й. Гербарта. Однак дослідники цієї проблеми не розкривали питання про зв'язок гербартівського ідеалу внутрішньої свободи особистості з основоположними цінностями українського національного світогляду.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у розкритті в етнопсихологічному аспекті питання впровадження в педагогічну практику кадетських корпусів Наддніпрянщини ідеї виховального навчання під час реалізації реформи військової освіти Д. Мілютіна.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі реформування військової освіти Д. Мілютіним відбулося перетворення кадетських корпусів у військові гімназії, щоб виправити дисбаланс між навчальною і виховною частинами, який утворився в дореформений період і згубно позначився на моральному, розумовому і фізичному розвитку кадетів. Для вирішення цього завдання Головне управління військово-навчальних закладів звертається до концепції виховального навчання Й. Гербарта, зумовленої ідеалом внутрішньої свободи особистості. Однак, попри заснування Педагогічного музею, відкриття педагогічних курсів і орієнтацію педагогів, залучених до військової сфери, вивчення західних ідей і практичне їх утілення, декларування концепції виховального навчання в контексті імперської ідеології царату зводилось до формалізації означених ідей та укорінення в нових пореформених умовах старої імперської формули «православ'я, самодержавство, народність».

Незадовільний стан виховної роботи в передреформений період особливо простежувався в губернських закладах. Порівняно з іншими губернськими кадетськими корпусами Російської імперії виняток становили українські: Петровський Полтавський і Володимирський Київський, відкриті досить пізно, через що в їх навчально-виховних системах ще не встиг сформуватися зашкарублий педагогічний досвід і традиція виховання, що гальмувала розвиток

новітніх ідей; також прослідковувалася суттєва відмінність культурної традиції та менталітетів українського і російського народів. Адже повага до індивідуальності, людської гідності і свободи є питомою цінністю національного світогляду від початку формування українства як нації. Виховна практика в цих військово-навчальних закладах спиралася на інструкції та настанови, сформульовані Головним управлінням у рамках імперської ідеології російського царату, проте взаємодія вихователів і вихованців здійснювалася в українському середовищі, відтак процес виховання був значною мірою зумовлений базовими світоглядними цінностями українців і особливостями їх національного характеру.

У той час, коли проводилася реформа Д. Мілютіна, український історик, член Кирило-Мефодіївського товариства М. Костомаров у статті «Дві руські народності» (1861 р.) зазначив принципову різницю у ставленні до свободи й особистості в національній культурній традиції українців і росіян, стверджуючи на підставі короткого історичного огляду, що «плем'я південно-руське мало відмінним своїм характером перевагу особистої свободи, великоруське – перевагу общинності» [2, с. 64].

Українську і російську ментальності відрізняють протилежні співвідношення одиниці і колективу, які мають відповідники у всіляких проявах соціального життя обох народів. Співвідношення української спільноти за своєю суттю є індивідуалістичним, російської – колективістичним. На це вказує у своїх студіях, написаних у середині ХХ ст., відомий етнопсихолог української діаспори в Німеччині В. Янів. Він говорить про «зв'язок українського індивідуалізму зі спрямуванням до самовияву», яке є таким сильним, що послаблює «прямування до підпорядкування» [7, с. 193]. Учений підкреслює, що вся розумова та практична діяльність українців впливає з поняття особистості, обмеження якої є завжди болучим, навіть коли відбувається в інтересах загалу.

Український світогляд, на думку В. Яніва, ґрунтовно віддзеркалює християнську концепцію людської особистості, де людина як носій, фундамент і мета світового розвитку завжди є динамічним і активним чинником. Ця концепція суттєво відрізняється від імперського погляду на людину як на предмет чи силу, задіяну виключно в імперських інтересах, що має лише допоміжний характер і повинна служити на користь імперії та російського царату. В. Янів зауважує, що українцям притаманна соціопсихічна тенденція, у якій «одиниця, живучи у спільноті і

прагнучи спільноти, зберігає самостійність і неповторну індивідуальність» [6, с. 223]. Таке індивідуалістичне співвідношення, що визначає соціальне життя українців, є характерним для Європи і залучає їх до європейського культурного циклу. Для Азії й Росії питомою є протилежна тенденція – колективістична, пов'язана з тим, що «одиниця розпливається у спільноті і втрачає своє обличчя» [6, с. 223].

Індивідуалізм і стремління до свободи як визначальні риси психічного укладу українця виділяє у ґрунтовній праці «Нариси з історії філософії на Україні» (1931 р.) видатний вітчизняний філософ Д. Чижевський [5, с. 15].

Український і російський світогляди відрізняють також протилежні погляди на гідність людини в контексті релігійного християнського вчення. Ще М. Костомаров у згаданому нами дослідженні з української і російської етнопсихології зауважив догматичність і матеріальний характер релігійності великоросів, їхню фанатичну прив'язаність до букви та формули і різку відмінність релігійності малоросів – глибоко емоційний, чуттєвий характер їхньої віри, занурення у внутрішнє спілкування з Богом [2, с. 71]. Саме із глибоким ідеалістичним опануванням християнської доктрини на рівні колективної та індивідуальної свідомості пов'язане шанобливе ставлення в українській культурі до гідності людини. Як зазначає В. Янів, підставою для високого розуміння людської гідності є її богоподібність [6, с. 194]. Найвиразніше таке християнське розуміння людської особистості знайшло своє відтворення у філософії Г. Сковороди. В українському релігійному світогляді людина є джерелом і метою спільноти, її активним чинником. Такий погляд діаметрально відрізняється від концепції російського православ'я, щільно зрощеної з імперською ідеологією, де людина є лише предметом, оскільки імперія прагне виключно речей і сил, які мають їй служити.

Незважаючи на суттєве оновлення та гуманізацію російського суспільства у процесі реформування 1860-х рр., пов'язаного зі скасуванням кріпацтва, національна ментальність й імперська ідеологія радикально не змінилися, тому політика у сфері військової освіти, попри очевидну її лібералізацію, не виходила за рамки накресленої С. Уваровим ще 1832 р. формули «православ'я, самодержавство, народність», яка нівелювала прояви особистої свободи, індивідуалізм і справжню, виплекану століттями культурного розвитку, повагу до людської особистості як найвищої духовної цінності.

На тлі означених розбіжностей національних менталітетів і культурних традицій не є випадковістю той факт, що українські корпуси подавалися Головним управлінням як взірць постановки виховної роботи у військово-навчальних закладах, оскільки виховний процес, побудований на засадах не задекларованого, а традиційного в конкретному національно-культурному середовищі шанобливого ставлення до людської одиниці, давав належні результати, які відповідали очікуванням від реформування військової освіти, адже взаємозалежність виховання і навчання на українських теренах мала органічний характер і зумовлювалася світоглядом більшості як вихователів, так і вихованців, а не міністерськими настановами й інструкціями.

Так, М. Соколов в історичному нарисі про Головний штаб військового міністерства посилається на слова директора Полтавського кадетського корпусу Ф. Сімашка, який, ставлячи перед вихователями педагогічні завдання, наголошував: «Щоб підняти моральність вихованців, слід прийняти за основу, що особистість вихованців, незважаючи ні на їх літа, ні поведінку, начальство має людяно поважати». Також учений посилається на спогади колишнього вихованця Київського корпусу про ефективність виховної роботи в ньому [4, с. 100].

Важливо наголосити на тому, що реформа Д. Мілютіна була скерована на децентралізацію у сфері управління військовою освітою та суттєве розширення прав місцевих навчальних закладів, що з урахуванням означених нами чинників створювало перспективи позитивного розвитку навчально-виховної роботи в кадетських корпусах Наддніпрянщини.

Так, у Київському кадетському корпусі зусиллями його керівників підтримувалися свобода поглядів педагогічного колективу, ініціативність, виробленість переконань і відстоювалися «високі педагогічні принципи: розвиток самодіяльності та волі вихованців, гуманне ставлення до дітей і повага до індивідуальності», завжди ставилося за мету виховної роботи «формування людини у кращому розумінні цього слова» [1, с. 311]. Ці принципи директор закладу П. Алексєєв поширював у галузі імперської військової педагогіки, ставши членом конференції «Педагогічні курси».

Творча ініціатива у практичній реалізації виховального навчання, проявлена педагогічним колективом Полтавської військової гімназії, зробила її найкращим провідником означеної ідеї серед військових навчальних закладів Російської імперії. Інспектуючи гімназію, ревізор, начальник навчального від-

ділення Головного управління військово-навчальних закладів генерал В. Каховський, зазначає у звіті, що викладачі Полтавської військової гімназії залучені до справи виховання більшою мірою, ніж в інших відомих йому навчальних закладах [3, с. 152].

Від початку заснування Полтавського кадетського корпусу в ньому, як засвідчує Ф. Павловський, намагалися згуртувати вихователів і викладачів у єдину силу, скеровану на благо вихованців. Ця тенденція набула особливого розвитку під час впровадження реформи Д. Мілютіна. Так, у наказі Педагогічного Комітету гімназії від 27 вересня 1865 р. написано: «Для успішного виховання необхідно, щоб між вихователями і викладачами було повне узгодження щодо вимог, інакше ті й інші будуть втрачати повагу вихованців, відтак з'явиться недовіра, а усяке виховання має бути заснованим на довірі вихованців до їх вихователів і вчителів» [3, с. 150]. Виходячи з настанови, що вчитель має бути вихователем, викладачі активно залучалися до процесу не лише розумового, а й морального виховання. Щоб подолати певну відстороненість між вихователями й викладачами, яка роз'єднувала їх у дореформений період, вчителі знайомилися ближче з діяльністю вихователів, що сприяло об'єднанню і консолідації інтересів педагогічного колективу полтавців. Для цього, з одного боку, вчителів заохочували знайомитися із життям вихованців у позакласний час, чергувати в корпусі у дні, вільні від занять. З іншого – вихователям, які мали право на викладання, давали уроки, навіть більше шести, дозволених Положенням про кадетські корпуси.

Для об'єднання викладацько-виховного складу кадетського корпусу в згуртований спільними цілями і завданнями колектив влаштовувалися «родинні вечірки» [3, с. 151] спочатку в помешканні одного з учителів, а згодом директор Ф. Сіماشко отримав офіційний дозвіл проводити ці зібрання у приміщенні корпусної бібліотеки. Пізніше їх облаштували у старо-губернському домі на кшталт європейських «джентльменських клубів». Як пише Ф. Павловський: «Тут, окрім карточної гри, влаштовувалися танцювальні вечірки, запрошувалися іноді приїжджі актори, співаки, багато хто зі службовців, особливо в перші роки, читали реферати про виховання, літературні твори і т. д. <...> Тут нерідко відбувався обмін думками, порушувалися питання з поточного життя закладу, здійснювалися спори, і напевно чи можна заперечувати значення цих зібрань, що зближували між собою корпорацію службовців та робили їх солідарними у справі виховання» [3, с. 152]. Такий підхід

полтавців до втілення концепції виховального навчання мав позитивні результати, відзначені В. Каховським: «Солідарність вихователів сил закладу робить із нього заклад, просякнутий одним спрямуванням у всіх головних його елементах» [3, с. 152].

Висновки із проведеного дослідження. Отже, у процесі реалізації реформи Д. Мілютіна на тлі інших губернських військових гімназій вигідно вирізнялися українські – Полтавська і Київська. Їх успіх був зумовлений двома факторами: 1) обидва корпуси відкрито досить пізно, через що в їх навчально-виховних системах ще не встиг сформуватися зашкарублий педагогічний досвід і така традиція виховання, що гальмувала розвиток новітніх ідей; 2) і педагогічний, і учнівський колективи у цих навчальних закладах складали переважно особи з українською ментальністю, у якій свобода особистості є основоположною світоглядною цінністю. Як бачимо, обидва чинники сприяли органічному засвоєнню європейського педагогічного досвіду та успішній реалізації в педагогічній практиці гербартівського виховального навчання. Слід зазначити, що в умовах захисту вітчизняного культурного та інформаційного простору аналіз і адекватна оцінка практичного внеску українських педагогів у розбудову державної освітньої доктрини Російської імперії на межі XIX – XX ст. є актуальним напрямком історико-педагогічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Военная энциклопедия : в 18 т. – СПб. : Типография Т-ва И.Д. Сытина, 1911. – Т. 1 : А–Алжирия / под ред. В. Новицкого. – 1911. – 320 с.
2. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров // Основа. – 1861. – № 3. – С. 33–80.
3. Павловский И. Исторический очерк Петровского Полтавского кадетского корпуса (1840–1890 гг.) / И. Павловский. – Полтава : Типография губернского Правления, 1890. – 183 с.
4. Соколов Н. Столетие военного министерства. 1802–1902. Главный штаб. Исторический очерк / Н. Соколов. – СПб. : Типография поставщиков двора его Императорского Величества товарищества М.О. Вольф, 1914. – Т. 10. – Ч. 3 / под ред. Д. Скалона, П. Петрова. – 1914. – 218 с.
5. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський // Філософські твори : у 4 т. / під заг. ред. В. Лісового. – К. : Смолоскип, 2005. – Т. 1. – 2005. – С. 3–162.
6. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – К. : Знання, 2003. – 343 с.
7. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду / В. Янів // Релігія в житті українського народу : збірник матер. Наук. конф. у Рокка ді Папа (18–20 жовтня 1963 р.) / за ред. В. Янева. – Мюнхен ; Рим ; Париж : НТШ, УБНТ, УВАН, УВУ, 1966. – С. 179–203.